

Dr. Öğr. Üyesi
Çağrı YALÇINKütahya Dumlupınar
Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
İç Mimarlık Bölümü
cagri.yalcin@dpu.edu.tr

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8408-9190>Dr. Öğr. Üyesi
Engin KEPENEKAkdeniz Üniversitesi Mimarlık
Fakültesi Şehir ve Bölge
Planlama Bölümü
enginkepeneke@akdeniz.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5551-8008>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 28/03/2023 30/03/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1272657>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Sığınma ve Savunma Yapılarının Tarihsel Gelişim Süreci: Tehlike ve Mekan

Historical Development Process of Asylum and Defense Structures: Danger And Space

Öz

Bu araştırmanın amacı; insanlığın tarih boyunca kendilerini savunmak veya korumak amacıyla ürettikleri yapıların ve tasarımların tarihsel gelişim sürecini çok yönlü olarak derlemek ve analiz etmektir. Türlü tehlikeler, can ve mal güvenliğinin sağlanması hususunda çağlar boyunca insanları mekânsal arayışlara zorunlu kılmıştır. Mimari bilim ve sanat dalı olarak bu arayışlara yanıt verecek çözümler geliştirmiştir. Antik Çağ'dan beri yaşamın devamlılığı için tehdit olarak görülen tehlikeler ve onlara karşı koymak için geliştirilen sığınma ve savunma yapıları, azalmamış artarak çeşitlenmiştir. Malzeme ve yapı teknolojisindeki gelişmeler bu yapıların tasarımına da etki etmiştir. Sosyal, politik ve ekonomik koşullar da onları biçimlenmişlerdir. Konunun evrensel çerçevesi nedeniyle hangi savunma ve sığınma tekniğinin tam olarak ne zaman kullanıldığını saptamak mümkün değildir. Ancak araştırmalar üzerinden genel kanılara ulaşmak mümkündür. Bu araştırma kapsamında tarih çağlarında savunma ve sığınma yapıları analiz edilmeye çalışılmış, Yakın Çağ'da savaşların mimari üzerindeki etkileri irdelenmiş, Dünya'da ve Türkiye'deki güncel yaklaşımlara değinilmiştir. İnsanlık var olduğu müddetçe, tehlikeler de var olmaya devam edecektir. Bu nedenle geçmiş anlayışların ve mevcut durumun tespiti önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Savunma, Afet, Sığınak, Mekân**ATIF:** YALÇIN Çağrı, KEPENEK Engin, "Sığınma ve Savunma Yapılarının Tarihsel Gelişim Süreci: Tehlike ve Mekan", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 9/1 (Mart 2023), s. (195-210)**CITE:** YALÇIN Çağrı, KEPENEK Engin, "Historical Development Process of Asylum and Defense Structures: Danger And Space", **Journal of History and Future**, 9/1 (March 2023), pp. (195-210)

Abstract

The purpose of this research; is to compile and analyze the historical development process of the structures and designs that humanity has produced throughout history in order to defend or protect themselves. Various dangers have compelled people to search spatially throughout the ages in order to ensure the safety of life and property. As a branch of architectural science and art, it has developed solutions to respond to these quests. The dangers that have been seen as a threat to the continuity of life since ancient times and the shelter and defense structures developed to counter them have not decreased but increasingly diversified. Developments in materials and building technology have also affected the design of these structures. Social, political and economic conditions have also shaped them. Due to the universal framework of the subject, it is not possible to determine exactly which defense and sanctuary technique was used and when. However, it is possible to reach general conclusions through research. Within the scope of this research, defense and shelter structures in the historical ages are tried to be analyzed, the effects of wars on architecture in the Modern Age are examined, and current approaches in the world and in Turkey are mentioned. As long as humanity exists, risks will continue to exist. For this reason, it is important to determine the past understandings and the current situation.

Keywords: War, Defense, Disaster, Shelter, Space

Giriş

İnsanlığın varoluşundan itibaren barınma ve sığınma, en temel ihtiyaçlardan biri olmuştur. Mimari ve tasarım tarihin her dönemde bu ihtiyaca cevap vermeye ve çözüm üretmeye çalışmıştır. Barınaklar daha çok sakinlerinin çevresel koşullardan ayrışmasına ve mahremiyet gereksinimine yanıt vermiştir. Sığınaklar ise tarih boyunca kullanıcılarının; diğer canlılar, biyolojik saldırılar, pandemiler, doğal ve yapay afetler, sıcak çatışmalar ve savaşlardan vücut ve ruh bütünlüğü bozulmadan kurtulmasına olanak sağlayan bir mekân tipi olarak hizmet vermiştir. Sığınak sözcüğü; TDK sözlüğüne göre, yağmur, güneş ve benzeri hafif şiddette doğa olaylarından, savaşlar gibi yapay felaketselere kadar geniş bir anlama sahiptir.¹ Bu olgunun ilk mekânsal karşılığının mağaralar olduğu düşünülebilir. İnsanoğlunun yerleşik hayata geçmesinin ardından, zaman içerisinde bilinçli olarak sığınak yapıları oluşturulmuş ya da mevcut yapılar içerisinde veya mevcut yapılara ek olarak sığınma birimleri çözümlenmiştir. Yer altı şehirleri ile bir kentin bütünüyle korunmasına olanak sağlamıştır. Türkiye’de Ağırnas, Dara, Aydıntepe, Gaziemir, Mazı, Mucur Fransa’da Naours, Ürdün’de Petra, İtalya’da Orvieto, İngiltere’de Burlington, Çin’de Dixia Cheng, Etiyopya’da Lalibela, Polonya’da Wielicka gibi yer altı kentleri mevcuttur. Tarih sahnesinde, ilk olarak savunma ve sığınma kavramlarının temel eksenini insan iken, ilerleyen dönemlerde doğal ve kültürel mirasın muhafaza edilmesi, farklı canlı türlerinin devamlılığının sağlanması, şiddete uğrayan ya da bir takım sosyal olanaklardan mahrum kalan bireylerin korunması için çeşitli mekân tipleri

kurgulanmıştır.

Antik Çağ'da Savunma Ve Sığınma Olgusunun Mekâna Yansıması

İlk sığınaklar, doğal dokularının korumaya elverişli yapısıyla mağaralar olmuşlardır. Mağaraların kullanımının yanı sıra özellikle insanoğlunun yerleşik hayata geçmesinden sonra yapıların planlanmasında çeşitli güvenlik önlemleri tasarıma eklenmiştir. Çatalhöyük'te kerpiç malzeme ile oluşturulan konutlarda pencere kullanılmamış olması ve girişlerin çatıdan verilmesi bu tasarım yaklaşımına bir örnektir.² Bu dönemde volkanik hareketlerden etkilenen bu coğrafyada yeraltı yerleşiminden de yararlanılmıştır. Yeraltı yerleşiminde duvarlara işlenen resimler, bugün o döneme ışık tutmanın yanı sıra yapıldıkları dönemde yeni nesillere uyarı niteliğinde bir bilgilendirme anlamı da taşımışlardır. Örneğin Hasan Dağı'ndaki volkanik hareketliliğin resmedilmesi hem peyzaj resmi olarak hem de bir belge olarak Dünya'nın ilk örneklerindedir.

Şekil 1. Çatalhöyük'te Hasan Dağı'nı Anlatan Duvar Resmi, (Okuyucu, 2007: 160)

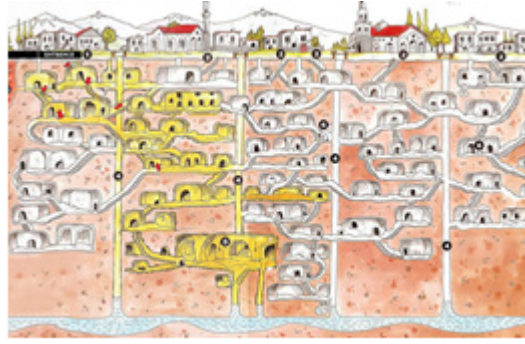
Gelişen yapı teknolojileri ile Nevşehir'de bulunan Derinkuyu gibi çok katlı yerin dokuz kat kadar altına inebilen yer altı şehirleri kurulmuştur.³ Bu şehirlerinin kurulma nedenleri genellikle doğal afetlerden, dinsel-etnik saldırılardan ve akınlardan korunmadır. Derinkuyu'nun planlamasında kentin girişlerinin bulunması zorlaştırılmış, yaklaşık yetmiş metrelik bir derinliğe inilmiş, benzerlerinden farklı olarak iç mekân planlamasına bir misyoner okulu da eklenmiştir.⁴

-
- 2 Aktan, G. (2018). Çatalhöyük'te Çıkarılan Boğa Boynuzlarını Anlamlandırmada Antik Dönem Mitolojilerindeki Boğa Figürü. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 7(50), 1221-1228.
  - 3 Okuyucu, D. (2007). *Derinkuyu Yeraltı Şehri*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
  - 4 Kıyak, L., & Özcan, U. (2022). *Yeraltı Şehirlerinde Sürdürülebilirlik*. Sosyal Ve Beşerî Bilimlerde Güncel Araştırmalar-I.

Şekil 2. Derinkuyu Yer Altı Şehri⁵

Kaymakaltı'nda ise üzümlerin aşağıda bulunan şirahaneye doğru dökülmesini sağlayan delikler açılmıştır.⁶ Yine Nevşehir'de bulunan Öz konak Yeraltı Şehri ve Niğde'de bulunan Gümüşler manastırının girişlerinde düşmanın önünü kızgın yağ ile kesebilecek bir sistem kurulmuştur.⁷ (Kocalar, 2018: 29).

Şekil 3. Kaymakaltı Yer Altı Şehri⁸

Yeraltı şehirlerinde havalandırma ve iklimlendirme sorunları bacalar aracılığı ile çözümlenmeye çalışılmış, odalar oluşturularak kullanıcılara mahremiyet alanı tanınmış, su kuyusu, mutfak, erzak deposu, tuvalet, şaraphane, şirahane, oturma odası, ahırlar, yalıklar gibi ortak alanlar düzenlenmiştir.^{9 10 11 12} Bu yapılar yalnız Orta Anadolu coğrafyasında

5 <https://kapadokyatanitim.com/kapadokyanin-gizem-dolu-10-yeralti-sehri>

6 Kıyak, L., & Özcan, U. (2022). Yeraltı Şehirlerinde Sürdürülebilirlik. Sosyal Ve Beşerî Bilimlerde Güncel Araştırmalar-I.

7 Kocalar, A. C. (2018). Arkeolojik Yeraltı Yerleşmeleri ve Koruma Sorunları: Nevşehir Yeraltı Şehirleri (Derinkuyu, Kaymakli). Journal of Awareness (JoA), 3(3), 25-46.

8 (<https://www.kapadokyadayim.com/kaymakli-yeralti-sehri/>)

9 Kocalar, A. C. (2018). Arkeolojik Yeraltı Yerleşmeleri ve Koruma Sorunları: Nevşehir Yeraltı Şehirleri (Derinkuyu, Kaymakli). Journal of Awareness (JoA), 3(3), 25-46.

10 Kıyak, L., & Özcan, U. (2022). Yeraltı Şehirlerinde Sürdürülebilirlik. Sosyal Ve Beşerî Bilimlerde Güncel Araştırmalar-I.

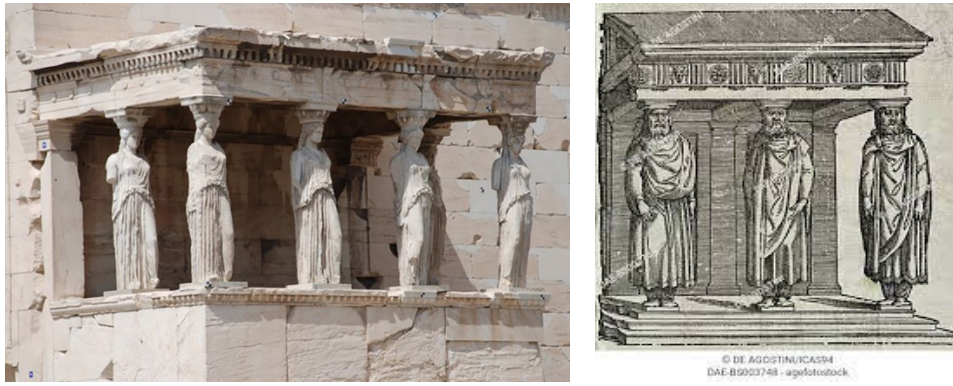
11 Okuyucu, D. (2007). Derinkuyu Yeraltı Şehri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

12 Erdiç, J. E., & Karıptaş, F. S. Bildiri: Kapadokya; Toprak ve Doğaya Uyumlu Yaşam Modeli. İç ve Dış Arasındaki Çeper Temalı Ulusal Mekân Tasarımı Sempozyumu 2016 Bildiri Kitabı

değil, Kuzey Afrika ve Mezopotamya eksenindeki sıcak iklim coğrafyaları, Asya'nın Güneyi, Ege Bölgesi'ndeki Krallıklar ve Roma kentlerinde de görülmüştür. Dini özellikli yapılar, kaya mezarları ve konut yapıları yeraltı yerleşimlerinde ön plana çıkmışlardır.¹³

Siyaset ve mimari ilişkisi tarihin her döneminde kuvvetli olmuştur. Yalnız savunma ve sığınma amaçlı yapılar inşa edilmemiş, yapılar tasarlanırken de siyasi faktörler etkin olmuştur. Romalı Mimar Vitruvius'un tarihte bilinen ilk mimarlık kitabı olarak kabul edilen "Mimarlık Üzerine On Kitap" isimli eserinde, kadın formuna sahip Karyatid kolonların tasarımının Peleponnes Yarımadası'nda yer alan Karya isimli kent devletinin, savaşta Yunanlılara karşı Perslerin tarafını tutarak uğradıkları hezimetin Yunanlılar tarafından geliştirilen bir yorumu olduğunu ifade etmektedir. Yunanlılar bu ihanetin ibret-i âlem olması için kamu binalarında binanın yükünü taşıttıkları kolonlara karya kadınlarının formunu atfetmişlerdir. Lakedaimonyalılar, Pausanias'ın önderliğinde Pers ordusunu yendiklerinde tutsakların heykellerinin taşıdığı Pers sundurmasını inşa etmişlerdir.¹⁴

Şekil 4-5. Karyatid Kolonlar ve Pers Sundurması¹⁵

Antik çağda; modern kentler kurulmaya başlandıktan sonra savaşlar ve sıcak çatışmalar genellikle muharebe alanlarında gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle pek çok savaş kent merkezi için öncelikli bir tehdit oluşturmamıştır. Teknik zorluklar nedeniyle mimari eserlerin imarının uzun zaman alması, inşa ve yapım işlerinin masraflı ve zahmetli olması, iş gücü sınırlılığı, yapı ve sanat eserlerinin kentlerle bütünleşen ikonik anlamlarının olması nedeniyle fethi gerçekleştiren uygarlıklar kent merkezlerinin muhafazasını esas almışlardır. Mimari entegrasyon süreci, kent, yapı ve iç mekan tasarımı ölçeğinde; grafik tasarım ürünlerinin, logoların, sembollerin, politik ya da dinsel mana taşıyan sanat eserlerinin değiştirilmesi, yapılara yeni istek ve ihtiyaçlar doğrultusunda revizyonlar yapılması, yeni yönetimin ve yöneticilerin isimlerine yeni yapılar inşa ettirmesi, yapı sistemlerine savaşı hatırlatacak eklemeler yapılması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak kültür yok olmamış, katmanlar halinde birbirinin üzerine binmiştir. Örneğin Aizonai Antik kentinde, Tanrıça Artemis'in sembolü olan geyik formunda pagan semboller duvar süslemeleri,

13 Erdinç, J. E., & Kariptaş, F. S. Bildiri: Kapadokya; Toprak ve Doğaya Uyumlu Yaşam Modeli. İç ve Dış Arasındaki Çeper Temalı Ulusal Mekân Tasarımı Sempozyumu 2016 Bildiri Kitabı

14 Vitruvius (2021). Mimarlık Üzerine On Kitap, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları

15 Vitruvius (2021). Mimarlık Üzerine On Kitap, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları

Hristiyanlığın kabulünün ardından yer döşemesi olarak kullanılmış ancak yok edilmemiştir. Kaleler ve kentlerin etrafını çeviren surlarla da kent halkının ve sahip olduğu taşınır veya taşınmaz değerler bir bütün olarak yerinde korunmaya çalışılmıştır. Kente girişlerin sağlandığı şehir kapıları ise bugünün kontrol noktalarını andıran bir kimlikle güvenliği sağlamıştır. Bugün Berlin’de Bergama Müzesi’nde yer alan İhtar kapısı, Babil döneminde kente giriş kapısı olarak Kral Nebukadnezar tarafından hem politik gücünü göstermek hem de kenti koruma amacıyla inşa ettirilmiştir. Ayrıca Mezopotamya hareketli bir bölge olması dolayısıyla savunma yapılarında çift duvar kullanılmıştır.¹⁶ Düşman kente giriş yaptıktan sonra ise tapınaklar ve kamusal yapılar yer üstü sığınakları veya yeraltı sığınakları işlevini üstlenmişlerdir. Örneğin, Diyarbakır’da bulunan Zerzevan Kalesi’nde 2016 yılında 1500 yıllık ve 500 kişi kapasiteli bir yer altı sığınağı keşfedilmiştir.¹⁷ Benzer bir durum Yozgat’ta bulunan Çeşka Kalesi’nde de söz konusudur.

Savunma konusunda çeşitli tahkimat tipleri geliştirilerek de acil durumlarda kentlerin koruma düzeyleri arttırılmaya çalışılmıştır. Örneğin Crannog adı verilen göl adaları olarak da tabir edilebilecek yapay ada biçimde inşa edilen işlev odaklı tahkimatlar, İrlanda ve İskoçya’da Geç Bronz Çağı’ndan itibaren kullanılmıştır.^{18 19} Abatisler ise Erken Roma Dönemi’nde kullanılmaya başlanan ve sivri ya da sivriltilmiş ağaçlarla yapılan tahkimatlardır.

Orta Çağ’da ve Yeniçağ’da Savunma ve Sığınma Olgusunun Mekâna Yansıması

Bu dönemde mağaralar yalnız konutlar için değil, dini yapılar, mezar yapıları gibi çeşitli yapı fonksiyonları içinde koruma sağlamışlardır. Erken dönem Hristiyanlıkta mağara-kilise kavramı ortaya çıkan mağara-kilise kavramı buna örnek olarak verilebilir.²⁰ Çankırı’da bulunan Hüyük yeraltı kentinde de ibadet odaklı kullanılmıştır. İslam tarihinde Hendek savaşında, savunmanın güçlendirilmesi için Selman-ı Farisi’nin önerisi ile kent etrafında hendekler kazılmıştır. Bir savunma savaşı olarak başarıya ulaşılmasında ayrıca kadın ve çocuklar, gıda ve diğer kıymetlerin sağlam yapılara yerleştirilmesi de etkin olmuştur.^{21 22}

Orta Çağ’da, İlk Çağ’da olduğu gibi kaleler ve surlar kentleri bütün halinde korumaya devam etmişlerdir. Kale kapılarına eklenen asma köprüler bu çağın karakteristik koruma tekniklerindedir. Ayrıca kalelere çıkma kuleler eklenmiş, kaleler etrafına hendekler kazılarak kale ve kent yapılı çevreden ayrıştırılmış ve demir malzemenin kullanılmaya başlanması ile demir diken ve parmaklıklarla kale savunması güçlendirilmiştir. Akınlar Orta Çağ içinde tehdit olmaya devam etmiştir. Örneğin Lamas Kalesi, Arap akınlarına

16 Özdoğlar (2022). Antik Çağ’da Mimarlık ve Mitoloji İlişkisi, Akademi Titiz Yayınları

17 Url-2

18 Crone, B. A. (1994). Crannogs and chronologies. In Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland (Vol. 123, pp. 245-254).

19 Fredengren, C. (2002). Crannogs: a study of people’s interactions with lakes, with particular reference to Lough Gara. Bray. Wordwell.

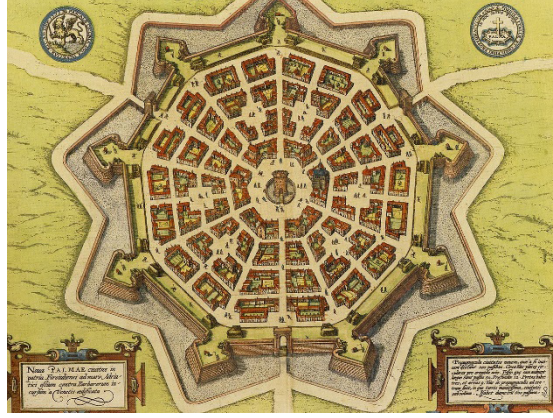
20 Özyıldırım, M., & Yeğin, Y. (2021). Olba’da Hristiyanlığın İlk İbadethanesi: “Mağara–Kilise”. Seleucia, (XI), 175-186.

21 Url-2

22 Okuyucu, D. (2007). Derinkuyu Yeraltı Şehri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

karşı yapılmış bir Bizans kalesidir.²³ Kaleler yalnız devlet tarafından imar edilmemiş, çeşitli politik ve askeri gruplarda bu işi üstlenmişlerdir. 1200'lü yılların ilk çeyreğinde İmparator II. Frederik, Töton Şövalyelerinin Akka bölgesinde bir kale yapmasına izin vermiş, akabinde ise şövalyeler pek çok kale kurmuşlardır.²⁴ İngiltere'de kale yapıları geç gelişim göstermiş, teknik gelişmeler ülkeye Normanlar aracılığıyla ile 11.yy'ın ikinci yarısında gelmiştir. Öncelikle ahşap malzeme ile inşa edilen kalelerde 1150'den 1350'ye kadar, taş malzeme hem daha fazla kalıcılık sağlamak hem de savunmayı güçlendirmek için kullanılmıştır.²⁵ İtalya'da yapılan San Niccolo Kale'sinin ise kumtaşı ve düzensiz tuğla yerleşiminden duvarları, ince kireç harcı derzleri, yerel taşlar kullanılan pencere ve kapı söveleri mevcuttur. Orta Çağ'ın feodal kaleleri, tarihi-kültürel, ekonomik, teknik, askeri ve sosyokültürel düzeylerde arketipsel manevi bir rol oynamış ayrıca mimariyi yalnız inşa aracı değil bir sanat nesnesi olarak da kullanmıştır.²⁶ İktidar, lord-bağımlı ilişkilerin resmileştirilmesi de kaleler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.²⁷ Kaleler içerisinde politik yetkililerin, askerlerin ve hizmetlilerin konakladığı birimler, yemekhaneler, mutfaklar ve erzak depoları, toplantı salonları, tuvaletler, nezarethaneler ile yaşayan organizmalardır. Top kullanımının devreye girdiği bu dönemde Avrupa'nın hemen her noktasında bulunan taş malzeme ile inşa edilen duvarlar, kazamat adı verilen toplardan korunmak için yapılan siperler, punji kazığı adı verilen bubi tuzakları tahkimat amaçlı olarak kullanılmıştır. Antik Çağ'da olduğu gibi özelleşmiş yapı tipleri mevcuttur.²⁸ Örneğin Slavlar kendilerini Gord'lardan faydalanarak korumaya çalışmışlardır. Kum torbaları bu dönemde kullanılmaya başlanmış, ancak doğal afetlerde de devreye sokulmuşlardır. Silah teknolojisinin ilerlemesi, kalelerin de güçlendirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Leon Battista Alberti tarafından ortaya atılan tabyalı Yıldız kale planlaması ile bu yapılar saldırılara karşı daha güvenli hale getirilmiştir.²⁹ Bastion fort veya trace italienne adlarıyla da anılan bu savunma yapıları, yıldız biçiminde tabyalarla birlikte düzenlenmiş surların içerisinde kalan yapılar ve kentin merkezine konumlandırılan kaleden oluşmuştur.

-
- 23 Buyruk, H. (2013). Ovalık Kilikya'da Bir Bizans Sınır Savunma Yapısı: Lamas Kalesi. *Journal Of International Social Research*, 6(25).
  - 24 Yılmaz, E. (2010). Sanayi Toplumunda Sanatin İşlevselliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 334-347.
  - 25 Cantor, L. M. (1978). The medieval castles of Leicestershire. *Leicestershire Archaeological*
  - 26 Kilimnik, E. V., & Kholodova, L. P. (2014). The Medieval Castle as a Symbol of Military-Political, Economic and Legal Power in the European Regions of the 10th-17th Centuries. *Terra Sebus: Acta Musei Sabesiensis*, Special Issue. 459
  - 27 Oram, R. D. (2008). Royal and Lordly Residence in Scotland c 1050 to c 1250: An Historiographical Review And Critical Revision. *The Antiquaries Journal*, 88, 165-189.
  - 28 Betti, M., Orlando, M., & Vignoli, A. (2011). Static behaviour of an Italian Medieval Castle: Damage assessment by numerical modelling. *Computers & Structures*, 89(21-22), 1956-1970.
  - 29 Ersenal, K. (2019). Kaleden Yıldız Kale'ye: Lefkoşa ve Mağusa Kuşatmaları Örneğinde Kale Mimarisindeki Değişim. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Şekil 6. Palmanova Kenti Haritası, 1593³⁰

Yakın Çağ'da Savunma ve Sığınma Olgusunun Mekâna Yansıması

Savaşlar hem galibiyet hem de mağlubiyet neticelerinde mimari sistemlerin ve yapıların biçimlenmesinde rol oynamış, olası tehditlerden korunabilme güdüsü sığınak kavramının savaş teknolojilerine paralel biçimde gelişim göstermesine neden olmuştur. Hobbes doğa durumunun getireceği çatışma ve savaş hallerinin ve can güvenliğinin devlet kavramı ile kontrol edilebileceğini öne sürmektedir.³¹ ³²İnsanların devlet kurmalarının altında yatan en önemli neden, bireysel olarak kazanamadıkları güvenlik duygusunu kolektif biçimde sağlama arzusudur.³³ İnsanların ortak kurallar ve kaideler içerisinde bir araya gelerek kuracağı düzenlerin olası tehditleri en aza indireceği inancı kavramsal olarak ortaya konmuştur. Ancak pratikte devlet kavramının gösterdiği siyasal gelişim, barış ve güven ortamı sağlanmasında yeterli olmamıştır. İnsanlığın devamını kitlesel boyutta tehdit eden I. Dünya Savaşı'ı teknolojik gelişmeleri, politik olayları ve sosyokültürel değişimleri ile modern Dünya'nın da çatışma halinde olacağını göstermiştir. Ayrıca bir savaşın hedefinde yalnız profesyonellerin olduğu inancını da yıkmıştır.³⁴ Akabinde gelişen II. Dünya Savaşı'ı da kitlesel etkileriyle savunma ve sığınma konularının önemini perçinlenmesini sağlamıştır. Avrupa'da Özellikle I.ve II. Dünya Savaşları için inşa edilen pek çok sığınak mevcuttur. 1939'da Ukrayna'nın Lviv kentinde öğrenciler tarafından yapılan Lviv'deki İmeni Ivana Franka Parkı'ndaki sığınak, 2022 yılında Ukrayna'nın işgalinde gönüllüler tarafından kazılarak kullanıma açılmıştır. ³⁵Führerbunker isimli sığınak, Hitler ve eşinin yaşamlarının da son bulduğu Dünya Savaşları sırasında inşa edilen bir diğer önemli sığınaktır. Bu sığınığın içerisinde komuta kontrol odası, çalışma ve konaklama mekânı,

30 <https://www.ntv.com.tr/galeri/sanat/duzenin-sehri-yildiz-kale>

31 Hobbes, T. (2018). Leviathan, Gece Kitaplığı.

32 Ağırman, F. (2018). Hobbes ve Rousseau'nun Devlet Kuramlarında Doğa Durumu. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (32), 115-120.

33 Waltz (2009). İnsan Devlet ve Savaş Teorik Bir Analiz, Asil Yayın Dağıtım

34 Carr, E. H. (2015). Yirmi Yıl Krizi 1919-1939, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

35 Url-4

mobilyalar, kıymetli eşyalar için kasa ve değerli sanat eserleri gözlemlenmektedir.³⁶

Şekil 7. Führerbunker³⁷

Bu savaşlar süresinde doğa ve kültür miraslarının korunması hususunda gösterilen çaba kurumlar veya sivil halk tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle kitaplar, süreli yayımlar, el yazmaları, iç mekân tasarım elemanları, yapı donatıları, mobilyalar, sanat eserleri ve yapılar tahrip olmuştur. Bu kıymetler arasında Osmanlı Musevilerinden Osmanlı'nın ilk sokak merdivenleri olan Kamondo merdivenlerini yaptıran ve daha pek çok yapı hizmet sağlayan Kamondo ailesi'nin mülkleri ve sanat koleksiyonu sayılabilir. İngiltere'de Coventry'de Orta Çağ'da inşa edilen St Michael Katedrali, Sir Christopher Wren tarafından tasarlanan Christchurch Greyfriars ve Buckingham Sarayı Alman kuvvetleri özellikle de Luftwaffe tarafından gerçekleştirilen Blitz bombalamasında zarar görmüştür.

Bu Almanya'nın zarar görmediği anlamını taşımamaktadır. Berlin'de bulunan 1800'lü yılların sonunda inşa edilen Kaiser Wilhelm Memorial Kilisesi ve Dresden'deki Frauenkirche Kilisesi de tahrip olan yapılar arasındadır. Savaş ikincil ülkelere de zarar vermiş, 1866 yılında inşa edilen Kraliyet Opera Binası veya Kraliyet Tiyatro yapısı ve Varşova eski kent merkezi de II. Dünya Savaşı'nda zarar görmüştür. Dünya'nın ilk üniversitelerinden olan ve 1425'te Belçika'da kurulan kurulan Leuven'deki üniversitenin (KU Leuven) kütüphane binası Fransız Devrimi'nde ilk kez işgal edilmiş koleksiyonunun bir kısmı tahrip edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman askerleri binayı ve değerli koleksiyonlarını ateşe verdiğinde yaklaşık 300.000 kitap, 800 incunabula (tipografik baskının icadından sonraki ilk yıllarda 1500'e kadar basılan kitaplar) ve 1.000 el yazması yok olmuştur. Nazi-Almanya'nın Belçika'yı işgalinden hemen sonra da üçüncü kez tahrip edilen yapıda yalnız meşe sandalyeler kalmıştır.

Otra Çağ el yazmalarından, Osmanlı el yazması koleksiyonlarına kadar 350.000 kitaptan oluşan fonun tamamı yok edilmiştir. Bunun yanı sıra süreli yayımlar, belgeler, haritalar, gravürler de tarihe karışmıştır.³⁸

36 Url-5

37 <https://www.sozcu.com.tr/2015/dunya/hitlerin-son-nefesini-verdigi-siginak>

38 Url 6-7

Şekil 8-9. Savaş Öncesi ve Sonrasında Leuven³⁹

Şekil 10. Bugün Leuven⁴⁰

Savunmanın gücü zaman ile doğru orantılıdır.⁴¹(Clausewitz, 2018: 245). Her iki savaşında uzun sürmesi mevcut korunma ve sığınma tekniklerini yetersiz kılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından evrensel doğa ve kültür miraslarının korunmasının önemine dair bilinçte oluşmaya başlamıştır. Fakat halen yeterli düzeye ulaşabilmiş değildir. Unesco Unesco doğal ve kültürel miras sözleşmesi öncesinde (Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict The Hague Convention and its two (1954 and 1999) Protocols) Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme, Lahey Sözleşmesi ve İki Protokolü'nün (1954 ve 1999) oluşmasını sağlamıştır. Bu sözleşme kültürel varlıkların ihraç edilmesini önlerken bunu yasal bir sorumluluk haline getirir. Ancak evrensel bağlamda etkin olarak çalışmamaktadır. Mavi kalkan, 1954 tarihli Silahlı Çatışma Durumunda Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Lahey Sözleşmesi'nde tanımlanan koruyucu bir amblemidir: bir çatışmada korunacak kültürel varlıkları veya bu malın korunmasında görevli personeli belirtir. Uluslararası hukukta kullanımı sınırlandırılmıştır. Koruma konusunda en büyük başarı Rusya'daki Hermitage Müzesi'ne aittir. Hermitage Müzesi'nin ön görülü müdürü Orbeli 1937 yılından itibaren eserlere uygun taşıma kutuları yaptırmış, onları numaralandırılmış ve kutuların taşınması için bir kaçış planı kurgulamıştır. Savaş başladığında iki tam tren eser zarar görmeden

39 <https://www.brusselstimes.com/52524/the-story-of-how-leuven-s-jewel-was-twice-destroyed-and-rebuilt>

40 <https://www.brusselstimes.com/52524/the-story-of-how-leuven-s-jewel-was-twice-destroyed-and-rebuilt>

41 Clausewitz. C.V. (2018). Savaş Üzerine, Alfa Yayınları.

Leningrad'dan çıkarılmıştır. En değerli eserler zırhlı araçla taşınmıştır. Güvenlik adına, trenin mühendislerine nihai varış noktalarını bile bildirilmemiştir. Tren sonunda güney-orta Rusya'da bir Ural Dağı şehri olan Yekaterinburg yakınlarına gelmiş ve Ağustos 1945'e kadar orada kalmıştır. İkinci tren 700.000 eserle yola çıktıktan sonra depoda bir milyon eser kalmıştır ve iş durana kadar kuratörler bu eserlerden ancak 350 paket yapabilmişlerdir. Sonuç olarak Hermitage ve Orbelli II. Dünya Savaşı'nın en başarılı kurtarma çalışmasını yürütmüştür.

Soğuk Savaş döneminde güçler dengesinin sağlanmış olması ve iki kutuplu Dünya düzeni ile bir barış ortamı sağlanmış olsa da Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bu denge tek kutuplu bir düzene evrilerek bozulmuştur. En kalıcı görünen barış ortamı dahi yanıltıcı olabilir, iktidar ve şan insanoğlunun temel arzularındandır.⁴² Siyaset biliminde realist teoriye göre, güç dengesi esastır. Bu teoriden hareketle tek kutuplu Dünya düzeninin zamanı geldiğinde denge arayışına girmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu gelişmeler sonrasında, mevcut düzeni II. Dünya Savaşı sırasında kullanılan atom bombaları gibi bir nükleer tehlikeyle karşı karşıya bırakmıştır. Doolittle baskını olarak bilinen bu saldırı Hiroşima ve Nagazaki şehirlerini yerle bir etmiş, savaş esnasında ayrıca eski Tokyo da tahrip olmuştur.

Yakın Çağ'da özellikle malzeme teknolojilerindeki ilerlemeler, savunma amaçlı yapıların tasarımlarına ve sığınak yapılarının gelişimine katkı sağlamıştır. Betonun bariyer malzemesi olarak kullanılması Yakın Çağ'da gerçekleştirmiştir. Yine beton malzeme kullanılarak tasarlanan mevziler olarak kullanılan koruganlarda bu dönemde görülmektedir. Dikenli teller ve telüstüvanelerin yapılar eklemelenmesiyle yapılar güçlendirilmiştir. Bu dönemde, savaşlarda durdurulması gereken yalnız düşman birlikleri, savaşlarda kullanılan tanklar gibi çeşitli araçlardır. Bu nedenle araçları durdurabilmek için anti-tank engelleri, ejderha dişi birimler kullanılmıştır. I. ve II. Dünya Savaşı'larının ardından pek çok ülkede kurumsal düzenlemelerle birlikte sığınaklar inşa etmişlerdir. Gerek gizli gerek kamuoyuyla paylaşılan bu sığınakların pek çoğu halen kullanılmamış olsa da yapıların bakım ve onarımları düzenli olarak gerçekleştirilmektedir. Bugün yeraltı sığınaklarının bir kısmı turizme açılmıştır.

Bunun yanı sıra sıcak çatışmalar ve savaşlar, 20. yy.'ın sonlarında ve 21.yy'ın başlarında halen sürmektedir. 1992 yılında başlayan Bosna Savaşı'nda Bosna Hersek Banja Luka'da bulunan Ferhat Pasha Cami, Foča'da bulunan Mehmed Pasha Kukavica Cami, Alexander Wittek tarafından Neo-Mağribi stildeki Vijećnica kültür merkezi, Dubrovnik eski kent merkezi zarar gören önemli eserlerdendir.⁴³

---

42 Russell B. (1994). İktidar, Cem Yayınevi.

43 Url-9

Şekil 11-12. Vijećnica kültür merkezi Savaşta ve Restorasyondan Sonra⁴⁴

2003 yılında yaşanan Irak Savaşı'nda ise ilk kez Berke-Hülagü Savaşı'nda tahrip olan Bağdat Kütüphanesi yakılmış, Mezopotamya uygarlıklarına ait eserler yok olmuştur.⁴⁵ 2015'te Yemen'deki savaşta ise İslam kültürü ve mimarisi açısından büyük önem taşıyan San'a kenti zarar görmüştür. Tüm bu konvansiyonel savaşların yanı sıra siber saldırılar, kimyasal ve biyolojik tehditler gibi durumları da içinde barındıran hibrit savaşlar da yaşanmaktadır. Ayrıca düşman grubu egale etmek için yurtiçi yasadışı çatışma üretme olarak tanımlanabilecek⁴⁶ terörizm, hibrit ve mobilize teknolojilerle bütünleşerek yeni terörizme evrilmiştir⁴⁷ Bu gelişmeler de çeşitli yeni güvenlik problemlerini beraberinde getirmiştir.

Ankara'da nükleer, biyolojik ve kimyasal her türlü saldırıya dayanabilecek güçte, devlete ait, olası bir savaş durumunda yönetimin sürdürüleceği üç yüz kişi kapasiteli bir serpinti sığınağı mevcuttur. Sığınak, sürdürülebilir yapıda olmasına karşın iklimlendirme sistemi çalışmasa bile kapasitesi oranında ziyaretçiyi üç gün boyunca ağırdayabilir. Kapsamlı bir haberleşme ağına sahip sığınakın koruma duvarı altmış santimetre beton, yetmiş beş santimetre tuğla ve doksan santimetre sıkıştırılmış topraktan yapılmıştır. Sığınakın kontrolleri için on beş personel görev yapmaktadır.⁴⁸ Türkiye'de on iki daire ve üzeri daireye sahip apartmanların sığınakların bulunması gereklidir. Sinema, tiyatro, otopark, çarşı gibi yerlerin yer altında inşa edilmesinin belediyeler tarafından teşviki ve bu mekânların gerektiğinde sığınak olarak kullanabilecek biçimde tasarlanması zorunludur. Ayrıca Metek gibi firmalar sığınma yapıları üretmekte ve yaşam sistemleri sunmaktadır. Konaklayacak aile sayısını baz alarak oluşturulan planlar, mahremiyet ihtiyacına da cevap vermektedir. Firma konfor ve estetik ihtiyaçlarının yanı sıra KBRN (Kimyasal, Biyolojik, Radyolojik, Nükleer) tehlikelere, deprem ve savaşa karşı koyabilecek mimari şartları sağlayan, KBRN filtre sistemi, atık su basma sistemi, alkollü ocak gibi yapı donatılarına

44 <https://www.nbcnews.com/news/world/two-decades-after-being-shelled-sarajevos-vijećnica-reborn-n100356>

45 Url-9

46 Rodríguez Jaume, M. J. (2019). "New racism" from the perspective of "Quiet migration": Interracial adoption in Spain. *Migraciones internacionales*, 10.

47 Heywood, A. (2011). *Küresel Siyaset*, Adres Yayınları

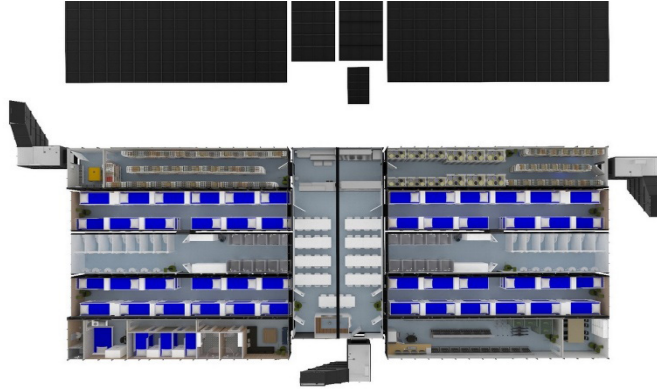
48 Url-10

sahip ürünler üretmektedir. Alternatifler arasında askeri amaçla üretilen “miğfer” modeline de yer verilmiştir.

Şekil 13. Yirmi Aile Modeli Plan, Metek⁴⁹

Şekil 14. Miğfer Modeli Plan, Metek⁵⁰

Sonuç

Yeni bin yılda, silah teknolojisi ve endüstrisindeki gelişmeler, kitle imha silahlarının çeşitlenmesi, toplumsal yapıdaki değişim ve dönüşümler insanlık için risk durumunu arttırmaktadır. Uzun yıllar tekrarlanmadığı için unutulmaya yüz tutan pandemiler, Covid-19 ile salgın hastalıkları bir tehdit olarak yeniden gündeme taşımıştır. Henüz benzeri tehditler için gerekli bir mimari çözüm ortaya koymamıştır. Ancak olası bir pandemi için özel sığınaklar ve her koşulda hizmet verebilecek yeraltı, yerüstü ve mobil sağlık yapıları tasarlanması gerekmektedir.

Küresel ısınmanın sonuçlarından olan iklim krizine karşı alınabilecek önlemler de meslek profesyonelleri tarafından tartışılmaktadır. Post apokaliptik senaryolar da mimari açıdan kurgulanmaktadır. Norveç’te Svalbard adasında bulunan tohum deposu yeni bin yılın sığınak anlayışının önemli bir göstergesidir. Canlı türlerinin korunması, Dünya’da

49 <http://www.meteksistem.com/yasam-koruma-sistemleri.html>

50 <http://www.meteksistem.com/yasam-koruma-sistemleri.html>

yaşamın devamlılığı açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle doğal parklar hayvanlar için bakım ve tedavi merkezleri sayıca arttırılmalı soyu tükenmekte olan canlılar için bakım ve üreme ortamları oluşturulmaktadır. Doğaya yapılan müdahaleler sonucunda doğal afetler de artan yıkıcı etkiler göstermektedir. Afet durumlarında kullanılabilir mobil konutlar, mobil aşevleri gibi mobil mekanların, sahra hastaneleri, sahra okulları gibi kolaylıkla kurulabilecek birimlerin sayıca arttırılması, konteynerler ve çadırlar gibi taşınabilir barınakların tasarımlarının geliştirilmesi ve tüm tehditlere karşı ayakta kalabilecek depolarda muhafaza edilmeleri önemlidir.

Evrensel doğa ve kültür miraslarının korunması için geliştirilen politikaların, uluslararası hukukta yaptırımının oluşması önem taşımaktadır. Terörizm ve yeni terörizm de önemli tehditlerdir. Afganistan'da bulunan Bamyana Buda heykellerinin ve Suriye'de bulunan Palmira antik kentinin mevcut durumları henüz net değildir.

Konuya farklı bir açıdan bakıldığında, teknoloji çağı sığınma, arama ve kurtarma olanaklarının gelişmesini sağlamıştır. Gps teknolojisi, sosyal medyanın evrensel gücü, giyilebilir teknoloji ürünleri, telsizler, uydu telefonları, mobil telefonlar ve onlar için tasarlanan uygulamalar gibi imkan ve olanaklar, insanların olası afet ve savaş durumlarında yaşamlarını koruyabilmelerini sağlamıştır.

Gelişen sosyal bilinç ile yeni nesil kentler ve akıllı kentler gibi kendine yetebilen, sürdürülebilir ve güvenlikleştirmiş sistemler kurulmuştur. Gelişen teknoloji hem savunma ve sığınma yapılarını daha etkin hale getirmekte, hem de afet ve savaşların yıkıcı gücünü arttırmaktadır.

Tarihi sığınak ve savunma yapılarının bazıları restore edilmekte ve turizm amaçlı kullanılmaktadır. Bazıları ise tadilat görenek olası bir tehlike için kullanıma hazır hale getirilmektedir. Pek çok sığınak yapısı kullanıma hazır durumda bekletilmektedir. Son teknoloji donanımlarla zenginleştirilen, yeni malzeme teknolojileriyle güçlendirilen, konfor ve estetik ihtiyaçlarına cevap veren, kullanıcı kapasitesi yüksek, uzun süreli kullanıma elverişli modern sığınaklarda inşa edilmeye devam etmektedir. Ayrıca varlıklı kimseler, ücra coğrafyalarda özel sığınaklar yaptırmaktadır.

İnsanların satın alabileceği mobil sığınak yapıları da pazarda yer almaktadır. Binlerce yıldır inşa edilen yer altı ve yer üstü sığınaklarına ek olarak, milenyumda panik odaları, uzay sığınakları, kolonizasyon projeleri ve ultra lüks sığınaklar da telaffuz edilmeye başlanmıştır.

Kaynaklar

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ağırman, F. (2018). Hobbes ve Rousseau'nun Devlet Kuramlarında Doğa Durumu. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (32), 115-120.

Aktan, G. (2018). Çatalhöyük'te Çıkarılan Boğa Boynuzlarını Anlamlandırmada Antik Dönem Mitolojilerindeki Boğa Figürü. İdil Sanat ve Dil Dergisi, 7(50), 1221-1228.

Betti, M., Orlando, M., & Vignoli, A. (2011). Static behaviour of an Italian Medieval Castle: Damage assessment by numerical modelling. Computers & Structures, 89(21-22),

1956-1970.

Buyruk, H. (2013). Ovalık Kilikya’da Bir Bizans Sınır Savunma Yapısı: Lamas Kalesi. *Journal Of International Social Research*, 6(25).

Cantor, L. M. (1978). *The medieval castles of Leicestershire*. Leicestershire Archaeological

Carr, E. H. (2015). *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Clausewitz. C.V. (2018). *Savaş Üzerine*, Alfa Yayınları.

Crone, B. A. (1994). Crannogs and chronologies. In *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* (Vol. 123, pp. 245-254).

Erdinç, J. E., & Kariptaş, F. S. Bildiri: Kapadokya; Toprak ve Doğaya Uyumlu Yaşam Modeli. İç ve Dış Arasındaki Çeper Temalı Ulusal Mekân Tasarımı Sempozyumu 2016 Bildiri Kitabı

Fredengren, C. (2002). Crannogs: a study of people’s interactions with lakes, with particular reference to Lough Gara. Bray. Wordwell.

Heywood, A. (2011). *Küresel Siyaset*, Adres Yayınları.

Hobbes, T. (2018). *Leviathan*, Gece Kitaplığı.

Kıyak, L., & Özcan, U. (2022). *Yeraltı Şehirlerinde Sürdürülebilirlik*. Sosyal Ve Beşerî Bilimlerde Güncel Araştırmalar-I.

Kilimnik, E. V., & Kholodova, L. P. (2014). The Medieval Castle as a Symbol of Military-Political, Economic and Legal Power in the European Regions of the 10th-17th Centuries. *Terra Sebus: Acta Musei Sabesiensis, Special Issue*. 459

Kocalar, A. C. (2018). Arkeolojik Yeraltı Yerleşmeleri ve Koruma Sorunları: Nevşehir Yeraltı Şehirleri (Derinkuyu, Kaymaklı). *Journal of Awareness (JoA)*, 3(3), 25-46.

Okuyucu, D. (2007). *Derinkuyu Yeraltı Şehri*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Oram, R. D. (2008). Royal and Lordly Residence in Scotland c 1050 to c 1250: An Historiographical Review And Critical Revision. *The Antiquaries Journal*, 88, 165-189.

Özyıldırım, M., & Yeğin, Y. (2021). Olba’da Hıristiyanlığın İlk İbadethanesi: “Mağara–Kilise”. *Seleucia*, (XI), 175-186.

Rodríguez Jaume, M. J. (2019). “New racism” from the perspective of “Quiet migration”: Interracial adoption in Spain. *Migraciones internacionales*, 10.

Russell B. (1994). *İktidar*, Cem Yayınevi.

Sarı, Y. (2006). *Hendek Savaşı*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Vitruvius (2021). *Mimarlık Üzerine On Kitap*, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları

Waltz (2009). *İnsan Devlet ve Savaş Teorik Bir Analiz*, Asil Yayın Dağıtım

Elektronik Kaynakça

Url-1: <https://sozluk.gov.tr/>

Url-2: <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/zerzevan-kalesinde-bin-500-yillik-yeralti-siginagi-bulundu/671122>

Url-3: <https://islamansiklopedisi.org.tr/henek-gazvesi>

Url-4: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lvivdeki-tarihi-siginak-yeniden-kullanima-acildi/2532682>

Url-5: <https://www.ytur.net/gezi-rehberi/berlin/fuhrerbunker.html>

Url-6: Brussels Times, 14.12.2018, 04.05.2022

Url-7: <https://www.historyofinformation.com/detail.php?entryid=2954>

Url-8: <https://www.vijecnica.ba/en/article/1/construction-of-city-hall-sarajevo>

Url-9: <https://www.documentjournal.com/2013/05/in-2003-bagdads-national-library-was-reduced-to-rubble-changing-my-life-and-iraqi-society-forever/>

Url-10: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/devletin-siginagi-ortaya-cikti>